

УДК 903.21-032.5(477.73/.74+478)"633/634"

ПРОБЛЕМА ТЕХНІКО-ТИПОЛОГІЧНИХ КРИТЕРІЇВ РОЗРІЗНЕННЯ МЕЗОЛІТИЧНИХ ТА НЕОЛІТИЧНИХ КРЕМЕНЕВИХ КОЛЕКЦІЙ У ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І

У роботі розглядаються особливості визначення мезолітичних пам'яток у регіоні Північно-Західного Причорномор'я в контексті загального розвитку поняття «мезоліт».

Ключові слова: *мезоліт, визначення, техніко-типологічні критерії*

Постановка проблеми

Мезоліт та неоліт уявляються настільки відмінними за історичною сутністю епохами, що начебто, проблема їх диференціації не мала б поставати. І справді, на загальнотеоретичному рівні, незважаючи на деякі спроби виявити „проміжні” мезо-неолітичні суспільства [38; 39; 42, 547-549], прірва між світом мисливців-збирачів (мезолітом) та спільнотами рільників та скотарів здається неподоланною. Дуже ймовірно, що цей стан чіткого розрізнення теоретичних абстракцій релевантно відбиває історичну дійсність [25; 26]. Проте, все ж таки, на рівні атрибуції конкретних пам'яток до тієї чи іншої епохи можуть виникати труднощі, особливо у випадках, коли археологічні джерела обмежені виключно кременевими артефактами.

Крихка неолітична кераміка легко руйнується в несприятливих постдепозиційних умовах [37, 158-159]. Так само часто не зберігаються органічні рештки, які б дозволили визначити господарську орієнтацію мешканців пам'ятки [32, 3-4]. Для місцезнаходжень, представлених виключно підйомним матеріалом, такий стан є скоріш правилом ніж виключенням. Тому, значний масив стоянок кам'яного віку не може до

стаціонарних досліджень одержати однозначної культурно-хронологічної атрибуції навіть в межах доби.

В цій ситуації, наукової актуальності набуває не визначення історично-культурної природи мезоліту як історичної епохи, а, натомість, виявлення інструментальних критеріїв атрибуції тієї чи іншої колекції, пошук своєрідних „*fossiles directeurs*” для мезоліту регіону.

Розвиток смислів терміну „мезоліт”

Термін «мезоліт» і поняття мезоліту народилися в різний час з відмінних причин і довгий час не перетиналися між собою або перетиналися лише частково. Їх остаточна зустріч відбулася тільки після більше ніж 60 років сумісної історії паралельного співіснування.

Позначення «мезоліт» вперше використав Х. Вестропп в 1866 р. [23, 11-12]. Термін увійшов до вжитку, проте, його значення було вкрай не постійним. Х. Вестропп під мезолітом розумів епоху «печер з кістками», яка відповідає сучасним верхньому палеоліту та мезоліту [35, 942-944]. Французький дослідник М. Ребу визначав мезоліт як добу розщеплення каменя, відповідну епосі північного оленя, і таку, що займає місце між часом розколеного каменя (палеолітом) і періодом шліфованого каменя (неолітом) [34, 525-526]. На цьому фоні окремі випадки використання терміну в сучасному значенні (Ф. Амегіно, 1878 р.) виглядають виключенням і не мали вирішального впливу на традицію слововжитку [22]. Подібна нестійкість сенсу слова відмічена і у радянській історіографії, так В. Городцов мезолітом іменував епоху дисковидних нуклеусів – середній палеоліт [1, 146].

Тим часом, мезолітичні пам'ятки були на той час вже відомі і розкопані – це датські кьоккенмедінги і близькі їм португальські купи раковин, які Лаббок відносив до неоліту [30, 196].

У європейській історіографії росло розуміння прірви між палеолітом і неолітом і якоїсь «неназваної епохи», яка можливо заповнює цю лакуну. Таке «негативне», але вірне розуміння мезоліту було цілком стійке вже до 1874 р., коли Г. Мортільє на обговоренні доповіді Е. Пьете говорив про те, що розрив

між палеолітом і неолітом є уявним, похідним виключно від нашого незнання [33, 317].

У 1885 році Е. Тат поблизу Саблонньєр де Куансі в районі званому Тарденуаз зібрав колекцію „маленьких геометричних кременів”, відомості про яку були узагальнені А. Мортільє [36; 41]. Сам ж А. Мортільє виділив ще декілька постпалеолітичних індустрій, розкопавши постмадленські шари з пласкими гарпунами в Турасі і особливу грубу індустрію в Кампінї. У 1887 р. Е. Пьете почав роботи в печері Мас д'Азіль, відразу оцінивши важливість пам'ятки і виділивши азільську стадію розвитку кам'яного віку. З 20-х рр. минулого сторіччя терміни азіль і тарденуаз набувають трансконтинентального поширення як позначення індустрій, що заповнюють переднеолітичну лауну [31].

Не дивлячись на численні девіації сенсів і дискусійність хронологічної позиції ключових пам'яток, поступово формувалося правильне розуміння їх як таких, що заповнюють той самий хіатус між палеолітом і неолітом. У 1932 р. англійський вчений Г. Кларк, зіставивши британські знахідки з континентальними, вперше запропонував цілком сучасне визначення мезоліту як періоду “між заходом плейстоцену і прибуттям неолітичного способу життя” [27]. Визнання на континенті ця дефініція отримала лише в 50-і рр. ХХ ст.

До цих пір немає єдиної думки з приводу формального визначення мезолітичної епохи як у вітчизняній, так і в зарубіжній історіографії. Зроблені спроби дати таку дефініцію можуть бути розділені на три великі групи. Частина авторів дотримується технологічних або типологічних критеріїв мезоліту, розглядаючи як основна ознака цього періоду поява геометричних мікролітів, розповсюдження лука і стріл і так далі. Інші ж визначають мезоліт в хронологічному сенсі як час мисливців-збирачів голоцену безпосередньо до настання неоліту. У останньому випадку зручне формальне визначення далеко йде від змістовності, при цьому порушуючи єдність критеріїв періодизації. Початок епохи визначається через геологічну

подію – настання голоцену, а кінець – через історичний процес, розповсюдження відтворювального господарства. Нарешті, третя група авторів вважає, що в дефінієндумі шуканого визначення мають бути явища історичного порядку. Мезоліт визначається як особливий спосіб екологічної адаптації, як епоха неспеціалізованої економіки, як час кризи мисливського господарства, як період появи племені і так далі.

У західноєвропейській історіографії поширено розуміння мезоліту як періоду масштабної перебудови способу життя мисливців-збирачів після настання екологічної катастрофи – стрімкого, різкого потеплення початку голоцену [24]. При цьому характерне для археологів з країн помірної поясу розуміння мезоліту як способу адаптації до умов широколистяного лісу зовсім не є єдиним можливим варіантом екологічного розуміння суті середньокам'яного віку.

У вітчизняній історіографії найбільш містким здається уявлення про мезоліт як про час піку кризи мисливського господарства. Такий підхід дозволяє зібрати в єдиний фокус екологічні аспекти проблематики (через концепцію екологічної ніші і її „місткості”), економічні процеси (розширення ресурсної бази, зважаючи на вичерпання можливостей спеціалізованого полювання), соціологічні і технологічні складові нового способу життя [16; 17, 5; 19]. Все ж таки, для вирішення практичної проблеми атрибуції тієї або іншої колекції до мезолітичної епохи таке визначення представляється недостатньою близькою до емпірики. Необхідно шукати археологічні вирази кризи мисливського господарства, а вже останні використовувати як критерії віднесення до вказаної епохи того або іншого комплексу. Така ситуація множинності емпіричних рішень не є чимось унікальним в археології.

Пам'ятки з мікролітичним кременевим інвентарем в Північно-Західному Причорномор'ї

Так, в Північно-Західному Причорномор'ї, відома значна група стоянок з мікролітичним інвентарем. При цьому традиційно їх, в основному, відносять до пізнього мезоліту [18; 20, 46-66]. Останнім часом, стає очевидним, що

серед них є і пункти з матеріалами неолітичного часу – фрагментами кераміки і характерними кременевими виробами [5; 11; 12; 13; 14; 29].

Не вдаючись до дискусії про визначення неоліту і можливе співіснування носіїв мезоліту і неоліту в Північно-Західному Причорномор'ї, звернемося, насамперед, до процесуальної сторони атрибуції конкретних колекцій.

Численні збори на поверхні мікролітичного кременя були віднесені до епохи пізнього мезоліту на підставі загальної зовнішності інвентарю, наявності свідочств регулярної пластинчастої техніки (нуклеусів і/або пластинок), переважання підокруглих і округлих скребків, наявності геометричних мікролітів, і відсутності архаїчної кераміки. У той ж час, кременеві вироби пізнього мезоліту і неоліту дуже схожі. Обидва періоди представлено мікролітичними пластинчастими індустріями, з подібними типами нуклеусів і знарядь. Трапецієвидні мікроліти набули однакового поширення, як у пізніших мисливців-збирачів, так і у ранніх землеробів і скотарів. Відсутність ж кераміки в зборах на поверхні може пояснюватися крайньою крихкістю ранньонеолітичною кераміки, яка в умовах інтенсивних делювіальних процесів характерних для високих гіпсометричних рівнів степової зони, де, як правило, і знаходяться обговорювані місцезнаходження, просто не зберігається.

Техніко-типологічні критерії розрізнення пізньомезолітичних і неолітичних індустрій до цих пір залишаються приблизними і розпливчати. Можливо, подібна ситуація відображає реальний стан спадкоємності традицій обробки кременю між населенням Північно-Західного Причорномор'я, що належало до різних господарсько-культурних типів.

Подібну проблему цілком усвідомлював ще В. Н. Даниленко [2, 52-55]. Л.Л. Залізник вказував, що, при значній загальній схожості між безкерамічними стоянками буго-дністровської і гребениківської культур, окремі риси своєрідності полягають у присутності дещо більшого числа

кінцевих скребків на пластинах, торцевих і призматичних нуклеусів в матеріалах першої [3, 95].

За спостереженнями С.І. Коваленко відмінності між мезолітичними і неолітичними кременевими комплексами середньої Молдови лежать в наступних ознаках: використанні підпризматичних і конічних нуклеусів з правильним ограновуванням за відсутності пласких, низький відсоток пластинчастих сколів при малій частці пластинок і мікропластин, слабкому розвитку техніки тронкування пластин, низької мікролітизації комплексу, присутності в знаряддєвому наборі серій скребел і ретушерів-віджимників [6; 9, 93]. Вказаний дослідник виділяє групу мезо-неолітичних стоянок, що відносяться ще до пізньомезолітичних культурних спільнот, але вже знайомих з технологією кераміки. Вони володіють рядом техніко-типологічних особливостей в порівнянні з власне пізньомезолітичними пам'ятками.

Розрізнення пізньомезолітичних і неолітичних кременевих індустрій в Південній і Центральній Європі здійснюється завдяки різним системам постачання сировини в мезоліті і неоліті, наявності значної кількості середніх перетинів пластинок і цілих пластинок з люстром від використання як жнивних ножів в неоліті, іншій техніко-типологічній структурі комплексів [25; 26; 40].

В світлі відкриття групи мезо-неолітичних пам'яток в Молдові [6; 28], знахідок архаїчної кераміки на стоянках Катаржине 1 і Карпове [7; 11; 12; 14], усвідомлення реального масштабу неолітичного проживання на стоянці Гіржеве [10; 15], проблема техніко-типологічних критеріїв хронологічного розділення пам'ятників на межі мезоліту і неоліту встає особливо гостро.

Таким чином, культурно-історична атрибуція мікролітичних комплексів Північно-Західного Причорномор'я, насамперед, представлених підйомним матеріалом, потребує додаткової аргументації, а їх майже виняткове віднесення до пізнього мезоліту, здається менш обґрунтованим, ніж раніше.

Висновки

Численні пам'ятки з мікролітичним кременевим інвентарем, виявлені масштабними розвідками 1960-их – 1980-их років в Північно-Західному Причорномор'ї [4; 8], ймовірно включають не тільки мезолітичні стоянки, а й містять певну кількість матеріалів неолітичного часу. Остання теза підтверджується наявністю характерних кременевих виробів – трапецій зі струганою спинкою, ромбовидних вістер та ін. – та невеликих уламків ліпного посуду архаїчного вигляду. Це дозволяє припускати гіпотетично, що і на інших пам'ятках з мікролітичним інвентарем може бути виявлено складну до визначення неолітичну домішку.

У випадку, якщо ці пам'ятки вдасться атрибутувати надійно до певної „класичної” неолітичної культури, вони, безумовно, будуть виділятися на її фоні. На відміну від більшості відомих в Північно-Західному Причорномор'ї неолітичних поселень, пам'ятки з мікролітичним інвентарем розташовані в високій топографічній позиції – на високих мисовидних останцях річкових терас та подібних формах рельєфу делювіального походження. Відповідно правомірною буде постановка питання про роль таких пам'яток в господарському циклі неолітичного населення, оскільки їх „високе” розташування скоріш сприяє полюванню, можливо, скотарству, але навряд чи землеробству [21, 226].

Таким чином, ключовою залишається проблема сутності економічної діяльності мешканців степів вказаного регіону в неолітичний час. В залежності від вирішення цієї проблеми, стане зрозумілим в контекст якого типу господарської діяльності мають бути вписані пам'ятки з мікролітичним кременевим інвентарем.

**ISSUE OF TECHNO-TYOLOGICAL CRITERIA OF MESOLITHIC-
NEOLITHIC DIFFERENTIATION IN THE NORTHWESTERN PONTIC
AREA**

The paper treats some peculiarities of Mesolithic sites differentiation on the materials of North-Western Pontic area in the general developmental context of notion of “Mesolithic”

Key words: *Mesolithic, definition, technique and typology as criteria*

Д. В. Киосак

**ПРОБЛЕМА ТЕХНИКО-ТИПОЛОГИЧЕСКИХ КРИТЕРИЕВ
РАЗЛИЧЕНИЯ МЕЗОЛИТИЧЕСКИХ И НЕОЛИТИЧЕСКИХ
КРЕМНЕВЫХ КОЛЛЕКЦИЙ В СЕВЕРО-ЗАПАДНОМ
ПРИЧЕРНОМОРЬЕ**

В работе рассматриваются особенности определения мезолитических памятников в регионе Северо-Западного Причерноморья в контексте общего развития понятия «мезолит».

Ключевые слова: *мезолит, определение, технико-типологические критерии*

Список використаної літератури та джерел

1. Городцов В.А. Археология. Каменный период / В. А. Городцов. – М.; Пг.: 1923. – 284 с.

2. Даниленко В. Н. Неолит Украины: Главы древнейшей истории Юго-Восточной Европы / В. Н. Даниленко. – К.: Наукова думка, 1969. – 258 с.
3. Залізник Л.Л. Фінальний палеоліт і мезоліт континентальної України. Культурний поділ та періодизація / Л. Л. Залізник. – К.: Шлях, 2005. – 184 с.
4. Кетрару Н.А. Памятники эпох палеолита и мезолита / Н. А. Кетрару. – Кишинев: Штиинца, 1973. – 176 с.
5. Киосак Д. Поздний каменный век / Д. В. Киосак, И. В. Пиструил // Древние культуры Северо-Западного Причерноморья. – Одесса: СМІЛ, 2013. – С. 9-40.
6. Коваленко С. Цариград II - поселение раннего неолита на р. Реут в Молдовы / С. Коваленко, С. Бодян // Stratum plus. – 1999. – Т. 1. – С. 141-147.
7. Красковский В. И. Карпово - новый памятник каменного века в долине р. Свинной / В. Красковский // Материалы по археологии Северного Причерноморья. – 1976. – Т. 8. – С. 157-161.
8. Красковский В.И. Памятники палеолита и мезолита Северо-Западного Причерноморья (археологическая карта) / В. Красковский. – К.: Наукова думка, 1978. – 69 с.
9. Ларина О. В. Новые полевые исследования памятников мезолита и неолита Молдавии / О. В. Ларина, К.-П. Вехлер, В. А. Дергачев та інш. // Vestigii arheologice din Moldova / Ed. V. Dergaciov. – Chisineu: Tipografia Academiei de Stiinte RM, 1997. – P. 62-110.
10. Петренко В. Г. Стоянка Гиржево - некоторые новые и малоизвестные данные / В. Г. Петренко // Человек в истории и культуре. Вып. 2. Мемориальный сборник материалов и исследований в память лауреата

- Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора Владимира Никифоровича Станко. – Одесса: 2012. – С. 228-239.
11. Пиструил И.В. Стоянка Катаржино 1 и ее место среди памятников позднего каменного века Северо-Западного Причерноморья / И. В. Пиструил // Взаимодействие и хронология культур мезолита и неолита Восточной Европы. Материалы международной научной конференции, посвященной 100-летию Н.Н. Гуриной – Спб.: ИИМК РАН/МАЭ РАН, 2009. – С. 67-70.
  12. Пиструил И. В. Стоянка Катаржино 1 и проблема идентификации памятников эпохи неолита в степях Северо-Западного Причерноморья / И. В. Пиструил // Stratum Plus. – 2011. – Т. 2. – С. 209-218.
  13. Сапожников И.В. Каменный век Северо-Западного Причерноморья / И.В. Сапожников, Г.В. Сапожникова // Stratum Plus. – 2011. – Т. 1. – С. 15-149.
  14. Сапожников І. В. Хронологія поселень та культурна послідовність мезоліту та неоліту Північно-Західного Причорномор'я / І. В. Сапожников, Г.В. Сапожникова // Кам'яна доба України. – 2005. – Т. 7. – С. 87-95.
  15. Сапожникова Г. В. О функциях геометрических микролитов (по материалам стоянки Гиржево) / Г. В. Сапожникова, И. В. Сапожников // Исследования по археологии Северо-Западного Причерноморья. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 36-41.
  16. Станко В. Н. Эпоха мезоліту / В. Н. Станко // Давня історія України. – К.: Наукова думка, 1997. – Т. 1. – С. 114-156.
  17. Станко В. Н. Культурно-исторический процесс в мезолите Северо-Западного Причерноморья / В. Н. Станко // Северо-Западное

- Причерноморье – контактная зона древних культур – К.: Наукова думка, 1991. – С. 5-17.
18. Станко В. Н. Мезолит Северо-Западного Причерноморья / В. Н. Станко. – дис. канд. ист. н. – К., 1967.
  19. Станко В. Н. Мирное. Проблема мезолита степей Северного Причерноморья / В. Н. Станко. – К.: Наукова думка, 1982. – 176 с.
  20. Телегин Д. Я. Памятники эпохи мезолита на территории УССР (Карта местонахождений) / Д. Я. Телегин. – К.: Наукова думка, 1985. – 183 с.
  21. Товкайло М. Т. Неолитизация Юго-Западной Украины в свете новых исследований поселения Гард / М. Т. Товкайло // *Stratum Plus*. – 2014. – Т. 2. – С. 183-245.
  22. Ameghino F. L'homme prehistorique dans de bassin de la Plata / F. Ameghino // *Comptes Rendus Congrès international des sciences anthropologiques tenu à Paris du 16 au 21 août 1878* / Ed. Therion. M.Ch. – Paris: Imprimerie nationale, 1880. – P. 341-350.
  23. Ayarzaguen Sanz M. Surgimiento y creación del concepto de Mesolítico / M. Ayarzaguen Sanz // *Espacio, Tiempo y Forma, Serie I, Prehistoria y Arqueologia*. – 2000. – I – P. 11-32.
  24. Barbaza M. Les civilisations postglaciaires. La vie dans la grande forêt tempérée / M. Barbaza. – Paris: La maison des roches, 1999. – 127 p.
  25. Biagi P. Some aspects of the neolithization of the Adriatic region / P. Biagi, E. Starnini // *Atti della Societa Preistoria a Protostoria Regione Friuli-Venezia Giulia*. – Trieste, 1999. – Т. 11. – P. 7-17.
  26. Biagi P. The Late Mesolithic and Early Neolithic settlement of northern Italy: recent consideration / P. Biagi, E. Starnini, B. Voytek // *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji*. – 1993. – Т. 21. – P. 45-67.

27. Clark J.D.C. The mesolithic age in Britain / G. Clark. – Cambridge: The University Press, 1932. – 222 p.
28. Covalenco S. Statiunea Mezolitica Bilicenii Vechi XII / S. Covalenco // Tyragetia. – 2003. – T. XII. – P. 25-36.
29. Kiosak D. The issue of the “Steppe Neolithic” in the north-western Black sea area / D. Kiosak // INQUA 501 VII Meeting. 21-28 August, 2011 / Ed. V. Yanko-Hombach. – Odessa: 2011. – P. 116-118.
30. Lubbock J. Pre-Historic Times, as Illustrated by Ancient Remains, and the Manners and Customs of Modern Savages / J. Lubbock. – Hertford: Stephen Austin, 1865. – 640 p.
31. Octobon E. La question Tardenoisienne / E. Octobon // Bulletin de la Société préhistorique française. – 1924 –T. 21. 7-9. – P. 189-216.
32. Okumura M. M. M. Natural and Cultural Formation Processes on the Archaeological Record: A Case Study regarding Skeletal Remains from a Brazilian Shellmound / M. M. M. Okumura, S. Eggers // Archaeology Research Trends / Ed. A. R. Suárez and M.N. Vásquez. – New York: Nova Science Publishers, Inc., 2008. – P. 1-39.
33. Piette E. La grotte de Lortet pendant l'âge du renne / E. Piette // Bulletins de la Société d'anthropologie de Paris, II° Série. – 1874. – T. 9. – P. 298-317.
34. Reboux (M.) Des trois époques de la pierre / M. Reboux // Bulletins de la Société d'anthropologie de Paris. II° Série. – 1873. – T. 8. – P. 523-531.
35. Rowley-Conwy P. Why didn't Hodder Westropp's "Mesolithic" catch on in 1872? / P. Rowley-Conwy // Antiquity. – 1996. – T. 70. – P. 940-944.
36. Rozoy J.-G. Les sites éponymes du Mésolithique / J.-G. Rozoy // Bulletin de la Société Préhistorique Française. – 1994. – T. 91. 1. – P. 61-63.

37. Schiffer M.B. Formation Processes of the Archaeological Record / M. B. Schiffer. – New Mexico: University of New Mexico Press, 1987. – 428 p.
38. Srejović D. Lepenski Vir - Nova praistorijska kultura u Podunavlju / D. Srejović. – Beograd: Srpska književna zadruga, 1969. – 328 p.
39. Srejović D. Vlasac. Mezolitsko naselje u Derdapu / D. Srejović, Z. Letica. – Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1978. – 273 p.
40. Starnini E. La transizione Mesolitico-Neolitico in Ungheria: uno sguardo critico sullo stato della ricerca / E. Starnini // Omaggio a Santo Tiné. Miscellanea di studi di Archeologia preistorica e protostorica – Genoa: Museo regionale, 2002. – P. 173-190.
41. Taté E. Tardenoisien / E. Taté // Bulletin de la Société préhistorique française. – 1924. – T. 21. 12. – P. 283-285.
42. Tringham R. The Mesolithic of Southeastern Europe / R. Tringham // The Mesolithic in Europe / Ed. S. Kozłowski. – Warsaw: 1973. – P. 531-550.

Я. М. Коршак

УДК 94(477.7):316.347(=162.1)''1840/1990''

ВПЛИВ ЕТНІЧНОЇ ПОЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ НА КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ В ОДЕСІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ-ХХ ст.

В статті розглядається питання впливу польської громади на культурне життя Одеси ХІХ- ХХ ст., а також роль польських діячів в процесі розбудови та розвитку Одеси. Наводяться статистичні дані про кількість поляків у місті.

Ключові слова: польська громада, культурне життя, розвиток, Одеса.